

Memòries d'Eivissa en guerra (v): en Pep del Bisbe

per Francisca Riera Escandell

En aquesta entrega de «Memòries d'Eivissa en guerra» parlarem d'una altra família fortament tocada per la guerra i per la repressió que la va seguir. És una família ben coneguda a Eivissa, sobretot al barri de la Marina, on el nostre informador, Josep Torres Bonnín, en Pep del Bisbe, i el seu pare, Josep Torres Torres, conegut amb el mateix sobrenom, van regentar durant dècades una barberia i perruqueria. En Pep ens parla del seu pare, que passà més de tres anys a la presó, i del seu avi i el seu oncle, ambdós morts durant la guerra en diferents circumstàncies.

Del seu avi, Josep Torres Guasch, el primer Pep del Bisbe, i del germà de son pare, Rafel Torres Torres, en Pep ens en parla de segona mà, ja que els dos varen morir abans que ell nasqués. Només ha quedat la memòria d'allò que el seu pare i la seua àvia van anar contant. Per això el seu record ha quedat un poc esvaït, sobretot el d'en Rafel. Ací mirarem de rescatar-los una mica de l'oblit de la història.

En Pep ens diu que de petit no en sabia res, del que havia patit la seua família. Ni son pare, que ho passà força malament a la presó, ni la seua àvia, a qui li havien matat el marit i un fill, en deien gaire cosa: «eren temps que de sa guerra no se'n parlava massa, es record era molt dolent, i clar...». L'àvia, Francisca Torres Bonet, va ser la que va haver d'aixecar la família: «sa güela es dedicava a anar pel camp i a baratar» –intercanviava coses que a la pagesia eren difícils d'aconseguir per productes del camp–. «Duia fil, agulles de cosir, puntilles... coses

La barberia «Salón Hermanos Torres» passà a anomenar-se només Perruqueria Torres després de la guerra, en faltar en Rafel. En primer terme les cadires giratòries tan innovadores en aquell temps.

d'aquestes, i li donaven algun tros de sobrassada, un tros de xulla, una mica de blat...».

De fet, d'aquest desconeixement seu sobre la seua família en Pep recorda un parell d'anècdotes, com quan jugava a disparar contra els «rojos», els suposats dolents, i sa mare li deia a son pare: «Mira lo que fa es teu fill»; i aquell contestava amb calma: «Què vols que faci, quan siga gros ja se n'adonarà». També de quan va voler ser escolà: «Papà, vull ser monaguillo», li va dir a son pare. «Bé, fes-te monaguillo», li contestà son pare sense gaire entusiasme. Poc després l'inconscient nen va anar una passa més enllà: «Papà, vull fer-me de sa Falange». Ell volia unir-s'hi perquè feien activitats, molts dels seus amics ho eren i, sobretot, perquè al local hi havia un futbolí. «Aquell dia sí que

va saltar», recorda en Pep. «Fill meu –li va dir–, fes lo que et doni la gana, però això sí que no, eh!».

Anys després, davant el suggeriment dels mestres perquè en Pep continuàs estudis, atès que en tenia capacitat, son pare ja li'n va parlar clar: «Podràs estudiar fins a cert punt, perquè no tenim mitjans per enviar-te a estudiar fora, i amb un batxillerat, què faràs? Treballar a l'Administració?, de llepaculs del poder? A més, naltros no podem accedir a segons quines feines... Si saps mantenir sa barberia, saps què seràs? Seràs lliure, lliure!, seràs lliure i no hauràs de dependre de ningú».

Es Güelo

En Josep Torres Guasch (1887-1939) va ser un conegut personatge al primer terç del segle xx. Com

A la fotografia, en Rafel Torres Torres afaitant un home al carrer.

molts dels seus contemporanis, treballava del que podia i quan podia, de saliner quan n'era el temps o de bastaix al port quan s'havien de carregar o descarregar les mercaderies d'algun vaixell. El 1912, en la inscripció al Registre Civil del seu fill Rafel, consta com a mariner. També va ser portalliteres; el 1923 en Pep ja s'anunciava a la premsa local «para prestar sus servicios a enfermos y conducción de los mismos donde fuere»;¹ de l'any 1936 és el carnet de portalliteres de la Creu Roja al seu nom, que la seua neta Rosa Cardona va conservar i que és mostrat a l'imprescindible llibre de J. Miguel L. Romero *Els morts* (2006: 173).

Sembla que a en Pep li agradava la gresca i la beguda; el 1932 la premsa deixava constància del seu pas pels tribunals per respondre en un judici per lesions ocorregudes en una baralla de borratxos en un bar.²

També una divertidíssima anècdota recollida per Fajarnés Cardona dona fe de la seva estada a «La Moderna»:

«Como entre nosotros nunca faltaron los borrachos, de antiguo hubo que disponer un lugar para encerrarlos (...) la celda llamada *la Moderna*. Los años que precedieron a la guerra civil, era una caseta adosada al baluarte de San Juan, junto a la bajada del Rastrillo y a su mano izquierda. Allí encerraban a los borrachos espectaculares. Rara era la madrugada en que aquella jaula no gozase de un loro hablador. (...) Gracias sí que la tenían, a veces, las ocurrencias de los borrachos. Un amigo mío oyó una noche la gritería que levantaban dos conocidos personajes: *Pepe del Bisbe* y *Vicent d'es Jueu*. Con el alcohol, se les encendió aquel día la pasión política y, mientras uno vitoreaba al Rey, el otro a la República. Y al fin éste, en una pausa, dijo al monárquico.

—*Si segueixes donant visques al rei ets indigne d'estar aquí...*» (Fajarnés, 1987: 89).

El calabós del qual en Pep feia

indigne a en Vicent des Jueu,³ era en realitat un cau infecte denunciat uns anys després quan la gestora del Front Popular es feu càrrec de l'ajuntament, en els mesos immediatament anteriors a la rebel·lió militar contra el govern de la República.⁴

Més enllà de la hilaritat de l'anècdota, el text ens mostra el compromís d'en Pep amb els ideals que encarnava la República. Per això és versemblant que, quan la columna de Bayo i Uribarri arribà a Eivissa i foragità els militars que s'havien revoltat, en Pep hagués volgut col·laborar en la defensa del govern legítim. Tanmateix, no sembla que adquirís cap càrrec o responsabilitat important mentre estigué a l'illa, ja que no l'hem trobat mencionat en cap informe posterior. L'única referència a la seua actuació a Eivissa durant la guerra la trobam en una declaració a la Causa General que el menciona en relació a una detenció. La denúncia és una mostra de la poca seguretat jurídica que envoltava les delacions d'aquella obscura època, ja que el testimoni fonamenta l'acusació a en Pep en un ambigu «según noticias adquiridas».⁵

Després del fatídic 13 de setembre, en Pep i el seu fill Rafel, com tants d'altres eivissencs, marxaren de l'illa per por a les represàlies del bàndol revoltat. A partir d'aquí coneixem els seus últims anys per la

3. D'en Vicent des Jueu sabem, pel mateix Fajarnés (1987: 330), que fou empresonat pels republicans a l'estiu del 36 i que sobrevisqué a l'afusellament massiu del Castell tombant-se entre els morts.

4. Actes de ple de l'Ajuntament d'Eivissa de 13 i 20 de març de 1936 (Arxiu Històric d'Eivissa). En la sessió del 20 de març, davant la proposta d'estudiar les obres a fer per millorar les condicions higièniques de «La Moderna», el gestor Antoni Martínez Juliana responia que l'arranjament que s'havia de fer era omplir-ho d'enderrocs i posar un cartell a la porta per vergonya eterna pel fet que allí s'hi haguessin tancat homes.

5. Es tracta de la declaració per la mort al Castell del propietari viler Pere Tur Roig, en la qual el seu gendre declara que havia estat detingut setmanes abans, el 23 d'agost del 36, per, segons notícies adquirides, un tal *José del Bisbe* (Riera, 2018: 214).

1. *La Voz de Ibiza*, 28 de febrer de 1923.

2. *Diario de Ibiza*, 12 d'octubre de 1932.

reconstrucció que n'ha fet Romero amb l'ajut de la documentació recopilada per la neta d'en Pep (2006: 171-174). En Pep, a la Península, hauria passat a formar part de l'exèrcit republicà i hauria caigut presoner del bàndol franquista. La seua mort es produiria al camp de concentració de La Vidriera (Avilés) el 3 de desembre de 1939. La causa que al·legaren era una urèmia. La família se n'assabentaria un mes i mig més tard, després d'haver demanat informació sobre ell als encarregats de l'establiment, escamats per la falta de notícies.

Al web *Asturias Republicana*⁶ podem trobar algunes dades sobre aquesta antiga fàbrica de vidre reconvertida en centre de reclusió: fou obert a l'octubre del 37, en caure Astúries a mans dels revoltats, i mantingut fins als primers anys de la dècada dels 40; un informe de 1938 li donava una capacitat de 850 persones, i en aquella mateixa data n'albergava 1.288. Des de 2015 una placa al lloc on havia estat ubicada la presó recorda «A los que dieron su vida por la libertad y la democracia».⁷

Es Tiu Rafel

En Rafel era el germà gran del pare d'en Pepe. Havia nascut el 6 de març de 1912. Havia treballat com a aprenent de barber i, en els anys de la República, junt amb el seu germà Josep, i amb l'ajut econòmic del seu pare, van decidir obrir una barberia pròpia al carrer de la Creu número 5: el Salón Hermanos Torres. Van voler equipar-la bé, i fins i tot van adquirir unes moderníssimes cadires americanes que giraven sobre elles mateixes, tot una novetat en aquell temps! La família, per fer front a la inversió, fins i tot va vendre una petita feixa que posseïen.

Poc sap la família de quina devia ser exactament la ideologia d'en Rafel, però pel que el seu nebot va

Josep Torres Torres i el seu fill Pep, el nostre informador, atenent dos clients a la barberia.

sentir d'ell pensa que era una home lluitador, valent i decidit, i que per això no degué dubtar a defensar la República quan va ser amenaçada.

El que sí sap és que tenia inquietud cultural, a ca seua es conservaven alguns dels seus llibres, lectures interessants com *El Quijote*; també antics discs de baquelita de música clàssica, com *El Sombrero de Tres Picos* de Manuel de Falla. A més sap, perquè havia sentit dir-ho moltes vegades a un client habitual de la barberia, que en Rafel freqüentava, en els temps previs al cop militar, un ateneu on anava a culturitzar-se.

En els anys de la República existiren a Eivissa dos ateneus. L'Ateneo de Ibiza havia estat constituït el 22 d'abril de 1933 a iniciativa de qui en seria el seu primer president, Ricardo Barbarà. Als estatuts de la societat «redactats amb un to de pamflet polític» i on «s'exalta la pàtria i s'advoca per la defensa de les races eivissenca i hispànica davant els estrangerismes», es definia com a objectius «propagar la cultura,

practicar esport, el professionalisme i els oficis, les belles arts, fer obra social i beneficència, i impulsar la grandesa de la pàtria», i s'hi podia observar «la vinculació ideològica d'aquesta associació amb posicions polítiques properes a la dreta espanyolista, fent restriccions a l'entrada a la societat segons la raça —sols en podien ser socis les persones iberoamericanes i de la Península Ibèrica—» (Riera Escandell i Ribas Ribas, 2000: 613). Segons explica Cirer (*Diario de Ibiza*, 9 de juliol de 2017) «La segona setmana del mes de maig de 1933 es va celebrar la presentació pública de l'Ateneu». A l'acte realitzat al Teatre Pereira, el president Ricardo Barbarà «explicà les finalitats que perseguia la creació de l'Ateneu. Per damunt de tot volia millorar la cultura de la classe treballadora i fer divertida l'existència de tots el socis». Tanmateix, vistes les juntes directives i les activitats que es realitzaren, hem de concloure que aquest Ateneu era una societat d'ideologia conservadora i integrada

6. <http://www.asturiasrepublicana.com/libertad14-aviles.html>.

7. <http://www.asturias hoy.es/2015/02/un-placa-recuerda-el-campo-de-concentracion-de-prisioneros-republicanos-en-aviles/>.

Al cementiri de ses Figueretes dos rajoles del memorial a les víctimes republicanes recorden a Josep Torres Guasch, Pep del Bisbe, i al seu fill Rafel Torres Torres.

principalment per membres de la classe benestant vilera.

L'altre ateneu que va existir a l'Eivissa dels anys de la segona República va ser l'anomenat Ateneu Cultural o Llibertari, d'ideologia anarquista. Segons Vallès (*EEiF*, s. v. *Ateneu Llibertari 1*) «va sorgir –clausurat un primer local àcrata del carrer de Mar– al temps que el grup de la FAI (Federació Anarquista Ibèrica) autodenominat «Los Indeseables», arran de la venguda a Eivissa de l'activista Domingo Miguel, conegut com Domingo *Germinal*. El popular propagandista àcrata s'estigué uns dies a l'illa al gener de 1936.⁸ El 16 de juliol de 1936, pocs dies abans del cop militar contra la República, aquest Ateneu celebrava una xerrada «a cargo del compañero Angel Palerm versando sobre el tema alrededor del

congreso de la CNT».⁹ No sabem del cert quin dels dos era l'ateneu que sovintejava Rafel, però donat el seu posterior compromís amb la República, i essent que el comentari d'aquest client habitual de la barberia era que ell ja havia advertit a Rafel «que es deixàs anar de tant *ateneo*, que el duria a la perdició», trobam més probable que fos l'Ateneu Llibertari i que, per tant, potser Rafel fos simpatitzant de l'ideari anarquista.

Sigui com sigui, després del 13 de setembre de 1936 Rafel abandonà Eivissa amb el seu pare. A la Península, segons ha recopilat Romero «va morir al front de Terol, lluitant en el bàndol republicà». La mort la conegué la família per mitjà del pare empresonat a Avilés: «els demanà que li enviessin roba de color negre per vestir de dol. Sembla

que José Torres va conèixer la mort del seu fill mitjançant la Creu Roja» (Romero, 2006: 203).

Son Pare

En Pep ens diu que a son pare el varen empresonar per ase: «Bé, per ase no, varen tancar-lo perquè delatàs es pare i es germà, va pagar es *pato*». Com que Josep Torres Torres (1914-1989) no havia estat implicat en política ni havia tingut cap actuació durant les setmanes en què els republicans s'estigueren a l'illa, no va pensar que hagués de marxar. Encara així, Josep fou empresonat a Eivissa i després enviat a Palma, on fou condemnat a 12 anys per auxili a la rebel·lió. S'estigué a la presó de Can Mir des del 7 d'abril de 1938 fins al 16 de juny de 1941 (Suàrez Salvà, 2011).

De la presó, son pare li havia contat a en Pep les pèssimes condicions en què vivien: s'estaven dins una gran nau amb el sòl de terra, sense enrajolar, quan plovia entrava aigua i estaven sobre el fang; quan no, tot era pols; no tenien mantes; no tenien més d'un metre quadrat per cada pres... «molts es tornaven bojós, molts es morien de malalties...». El menjar era una altra cosa que el pare d'en Pep recordava bé de l'estada a Can Mir: «no podia menjar més patates a casa, perquè tenia patata per menjar i patates per pa, i els donaven *callos*, però no feien net ses tripes, els feien es bullit amb sa porqueria dins».

«Ara, el més terrible –recorda en Pep que li contava son pare– era quan es feia la tarda, quan es presentaven els falangistes, entraven allí i hi havia un silenci terrible, deien *Venga, que estau alliberats, fulano de tal, de tal, de tal...* però no era ver, els familiars continuaven anant allí a buscar-los, no estaven alliberats, se'ls emportaven».

Anys després en Pep va fer un viatge a Palma amb la seua família i va voler anar a veure el lloc on havia estat tant de temps pres. El fill ja tenia uns 11 anys i se'n ben recorda, el magatzem de taulons reconvertit en presó ja havia desaparegut i al seu lloc hi havia la sala

8. *La Voz de Ibiza*, 14 de gener de 1936.

9. *Diario de Ibiza*, 15 de juliol de 1936.

Augusta; un treballador del cinema els va deixar passar a veure les noves instal·lacions i, mentre els anava mostrant tot, els deia xiuxiuejant «aquí antigament era sa presó de rojos», i son pare assentia com si no ho sabés.

Però en Pep també li va contar al seu fill la solidaritat que es formava entre els presos, hi havia mestres que feien escola; son pare, com que era barber, ajudava afaitant a altres presos: «li havien fet una navalleta que portava mitja fulla». Aquesta solidaritat va perviure més enllà dels anys de presó, en retornar a Eivissa.

Va ser en tornar quan en Pep va conèixer la que seria la seua esposa, Catalina Bonnín Ferrer, que treballava amb la germana del barber a la fàbrica tèxtil de can Ventosa. En Pep va voler reprendre el seu negoci i formar una família, però la barberia, després de tants anys abandonada, estava en un estat deplorable i els estris tots rovellats. El fill no pot evitar pensar en la imatge de la pel·lícula de Chaplin *El gran dictador*, quan el protagonista, després de vint anys en un hospital, retorna a una barberia plena de pols i teranyines.

Tanmateix, amb molt d'esforç va aconseguir tornar a aixecar l'establiment que, en faltar Rafel, va passar a anomenar-se simplement barberia Torres. El seu fill el va començar a ajudar essent només un nen: «als 8 o 9 anys jo ja ensabonava», em diu. De fet, pensa que una anècdota que relata el noruec Leif Borthen a l'encisadora obra *El camí a Sant Vicent* es més que probable que es refereixi a ell i son pare:

«Necessitava urgentment un afaitat i, tot just quan girava una cantonada, vaig veure una barberia. Una nota escrita a mà, a la porta, anunciava que també hi havia dutxes amb aigua calenta. Dos barbers –un d'ells no tenia més de tretze anys. Brandien les navalles davant les cares ensabonades dels respectius clients (...). Mentre feia temps assegut i llegint el diari, va entrar un home alt i d'aparença militar que, col·locant-se davant el barber de més edat, li va preguntar en es-

panyol i en to tallant si calia esperar molt. Pel seu accent, resultava evident que era alemany, cosa que també es podia endevinar pel seu rostre. I per les cicatrius del seu rostre, hom podia suposar que, molt probablement, la medalla que portava en la davantera del tabard era la Creu de Ferro.

“Dos minuts!”, va dir el barber sense aixecar la vista. Cal dir que, en espanyol, “dos minuts” poden significar qualsevol cosa entre dos minuts i dues hores. L'alemany va consultar el rellotge i restà dret. Quan havien passat els dos minuts, es va acostar al barber i li va posar davant la cara el canell amb el rellotge de polsera. “Vegi”, va dir, “els dos minuts!”

El barber, que era un home menut, es va girar bruscament amb la navalla a la mà i, arrufant les celles, fred i calmos, contesta:

“Senyor, em faria l'immens favor d'anar-se'n a la quinta forca?”

El corpulent alemany quedà bobadadat. El petit barber va arrufar els llavis en una ganyota i va alçar la navalla un poc més.

“Bé, que passa res?” preguntà i donà una puntada de peu a terra com un torero que col·loca el brau correctament per donar-li el *coup de grâce*. L'alemany seguia sense poder emetre un sol so, amb els seus enormes ulls rodons hipnotitzats per la brillant fulla de la navalla que tenia davant el seu nas. Va començar a retirar-se a poc a poc cap enrere, va ensopegar amb una cadira, es va girar abans de recuperar del tot l'equilibri i va sortir per la porta com una bala.

“Quina fanfarronada, no?, serà fill de puta!”, exclamà el barber sense deixar de mirar-lo fixament. (...) L'homenet va tornar-se cap al seu client amb dignitat i va reprendre la tasca interrompuda. “Es pensen que poden fer el que els doni la gana!”, va dir, dirigint-se a mi, “pot ser perquè el feixisme guanyà la Guerra, es creuen que són els amos!”» (Borthen, 2010: 29-31).

Amb aquesta dignitat que mostra l'anècdota va viure Pep del

Bisbe la resta de la seva vida, del qui son fill ens diu que «ningú era capaç de fer-li por perquè ja no n'hi cabia més» i que «era una persona que li agradava en lo possible fer bé i no parlar malament de ningú, ni tan sols parlava malament dels que l'havien torturat»; per això em diu en Pep que no voldria que aquest article fos amb ànim de represàlia, i no n'és la intenció, només hem mirat de fer una mica de memòria.

Bibliografia

BORTHEN, L. (2010). *El camí a Sant Vicent*. Eivissa: Barbary Press.

CIRER COSTA, F. (2017). «L'Ateneu d'Eivissa». *Diario de Ibiza*, 9 de juliol.

ENCICLOPÈDIA D'EIVISSA I FORMENTERA (EEiF) (1995-2015). Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera; Palma: Universitat de les Illes Balears.

FAJARNÉS CARDONA, E. (1987). *Lo que Ibiza me inspiró*. Eivissa. Conselleria de Cultura del Consell Insular d'Eivissa i Formentera.

SUÁREZ SALVÀ, M. (2011). *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner.

RIERA ESCANDELL, F. – D. RIBAS I RIBAS (2001). «Aproximació a l'estudi del moviment associatiu a Eivissa i Formentera a través de l'anàlisi de la documentació del registre d'associacions del Govern Civil de les Illes Balears». A: JORNADES D'ESTUDIS HISTÒRICS LOCALS (19es, 2000, Palma). *El moviment associatiu a les illes Balears des del final del segle XIX fins a l'actualitat*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, p. 609-638.

RIERA ESCANDELL, F. (2018). *Represió institucional en el primer franquisme. Anàlisi de la documentació referent a Eivissa i Formentera a la Causa General de Balears*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa.

ROMERO, J. M. L. (2006). *Els morts. Les víctimes de la Guerra Civil a Eivissa i Formentera 1936-1945*. Eivissa: Mediterrània.

«Fin a 64 años de cortes y rasurados». *Diario de Ibiza*, 19/09/2016.

FRANCISCA RIERA ESCANDELL
HISTORIADORA ■